

ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
(14–16 Mayıs 2010)

INTERNATIONAL ŞIRNAK AND ITS VICINITY
SYMPOSIUM
(14–16 May 2010)

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ
SYMPOSIUM PAPERS

EDİTÖR
Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
1

ISBN : 978-605-88496-0-0

www.sirnak.edu.tr
e-posta: sempozyum@sirnak.edu.tr

Redaksiyon : Harun Takçı

Yapım - Baskı :

MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti. Örnek Oto Sanayi Sitesi 1254. Sokak No:2
OSTİM / ANKARA Tel : 0312 354 54 57 Faks : 0312 385 79 05

Birinci Baskı :

2000 Adet

Basım Yeri – Tarihi :

Ankara – 2010

Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri: Editör M. Nesim Doru
Şırnak Üniversitesi Yayınları 2010 / 1246 Sayfa
Dizin ve kaynakça var.

ISBN : 978-605-88496-0-0

Kitabın içindeki makalelerden makale sahipleri sorumludur. Kullanım hakları Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu yetkili organlarına aittir. İzinsiz alıntı yapılamaz.

MOLLA AHMET CEZERİ'NİN VAHDET-İ VÜCUDCU ALLAH TASAVVURU VE HOŞGÖRÜCÜ KİŞİLİĞİ

MULLAH AHMET CEZERİ'S CONCEPTION OF GOD WHICH ILLUSTRATES THE UNICITY OF THE BODY AND HIS TOLERANT PERSONALITY

İbrahim ÇOŞKUN*

Özet:

Mutasavvıfların/mistiklerin en bariz özelliklerinden biri hoş görücü bir kişiliğe sahip olmalarıdır. Onlar günahkârlara, farklı mezhep ve din mensuplarına kısaca bütün insanlara karşı müsamaha ile yaklaşabilmektedirler. Molla Ahmet el-Cezerî XV. yüzyılda yaşamış önemli mutasavvıflardan biridir. Onda da aynı hoşgörücü kişiliği görmekteyiz. Bütün dindarlarda veya farklı dini kesimlerde aynı derecede müsamahacı bir kişiliğin ortaya çıkmadığı bilinen bir gerçektir. Kanaatimizce Mevlana, Muhyiddin İbn Arabi, Yunus Emre ve Molla Ahmet Cezeri gibi kişilerin hoşgörücü kişilikleriyle sahip oldukları vahdet-i vücudcu Allah tasavvurları arasında sıkı bir irtibat vardır. Çünkü kişilerin Allah tasavvurları ile kişiliklerinin oluşumu arasında ilişkinin olduğu bilinmektedir.

Pozitivist, materyalist düşünceleri hala dünyanın pek çok bölgesinde etkisini sürdürmektedir. İnsani ve ahlaki değerlerin körelendiği duyarsızlığın, hoşgörüsüzlüğün ve şiddetin yaygınlaştığı böyle bir dönemde tıpkı Mevlana'da, Hacı Bektaş Veli'de ve Molla Ahmet Cezeri'de görüldüğü gibi toleransı, hoşgörüyü, sevgiyi ve kardeşliği önceleyen din yorumlarına şiddetle ihtiyaç ihtiyacımız var.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, vahdet-i vücud, Allah, Allah tasavvuru, Molla Ahmed el-Cezeri, Hoşgörü*

Absract:

One of the obvious features of Mystics is to have tolerant personality. They can approach the people who have a lot of sins and the people are members of different religions and sects tolerantly. Mullah Ahmet el-Cezeri is a magnificent sufi who lived in 15th century. We can notice the same tolerant personality on him. That is the fact that tolerant personality is not in the same degree over every pious person or various religious section. To us, there is a strong relevancy between the tolerant characters of the people such as Mevlana, Muhyiddin-I Arabi, Yunus Emre, Mullah Ahmet Cezeri etc. and their conceptions of God indicating the Unicity of the Body because it is known that there is a relationship between people's God idea and the formation of their personalities.

Positivist and materialist thoughts are still viable in many regions across the world. In such an era when humanitarian and ethical values became blunt, and insensitivity, intolerance and fervency is getting more and more prevailing, we need religious interpretations underscoring tolerance, love and friendship like Mevlana, Hacı Bektasi Veli and Mullah Ahmet Cezeri did.

The Key Words: *Sufism, The Unicity of the body, God, The Conception of God, Mullah Ahmet al- Cazerî, Tolerance*

* Prof. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı

GİRİŞ

Allah inancı ve Allah tasavvuru farklı iki kavramdır. Allah inancı itikadî bir esastır. Allah tasavvuru ise bütünüyle inanç olmayıp söz konusu inanç üzerine yapılmış yorumlardır. Çünkü psikolojik, sosyolojik, kültürel ve yerel unsurlar bu tasavvurun doğuşunda, oluşmasında ve sistemleşmesinde büyük rol oynar. Toplumsal ihtiyaçlar, psikolojik beklentiler ve kültürel şartlar büyük oranda bu tasavvurun çerçevesini belirler. Allah inancının, insan fıtratında var olan en köklü fenomen olduğu bilinen bir gerçektir. Fakat onun tevhid akaidine göre şekillendirilmesi insana bırakılmıştır.¹ Kul olarak insanın en büyük imtihanı bu alanda gerçekleşmektedir. İnsan, ancak tabiatında var olan bu inancı nefisinden ve çevresinden gelebilecek olumsuz düşünce ve inançları bertaraf ederek tevhid akaidine ulaşabilir. Bunun tek başına akılla gerçekleştirilebilmesi mümkün değildir. Akıl, insanı Allah inancına götürürse de onu tevhid akidesine göre yapılandırabilmesi için vahiy bilgisine ihtiyaç duyar. Bunun içindir ki, Allah Teala, peygamberler vasıtasıyla isimlerini ve sıfatlarını bildirmiş, bazı ayet ve hadislerde insan zihnine yaklaştıracak ifadelerle kendisini tanıtmıştır.

Önceki dinlerde olduğu gibi İslam düşüncesi tarihinde de bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunları üç grupta toplamak mümkündür. Birincisi: Allah'ı insana veya cisme benzeten Müşebbihe fırkasıdır. İkincisi: Tenzihle aşırıya kaçan Mutezile ve İslam filozoflarıdır. Üçüncüsü: Tenzih ve teşbihteki aşırılıklardan uzak duran Ehl-i sünnettir.²

Dünyevileşmenin yaygın dünya görüşü haline geldiği toplumlarda mutasavvıflar insanlardaki manevi boşluğun doldurulması, her an Allahın huzurunda olduklarına dair bir bilincin oluşması hususunda özel çabalar sarf etmektedirler. Bu amaçla oluşturulan dini söylemde özellikle de Allah tasavvurunda -aşkınlığı göz ardı edilmeksizin- Allah'ın içkinliğine vurdu yapmaktadırlar. Bu yönüyle Mutasavvıfların Allah tasavvurları ilk bakışta müşebbiheye benzer. Fakat tevhid akidesinin farkında olan hiçbir mutasavvıf bu hataya düşmez. İbn Arabî'nin futuhat-ı mekkiye adlı meşhur eserini yazmaya başlamadan önce buna dikkat çekmiş Ehl-i sünnet akidesi üzere olduğunu belirttikten sonra gönülsen inandığı İslam'ın inanç esaslarını özet olarak sunmuştur. Aynı durum Molla Ahmet el-Cezerî için de söz konusudur. Onun da Ehl-i sünnet itikadına bağlı ne söylediğinin farkında olan samimi bir mümin olduğunu biliyoruz. Tabii ki mutasavvıflar edebi sanatları en iyi şekilde kullanarak sembolik bir dil ihdas etmişler bu dil ile Allah-insan ve Allah-kâinat ilişkisini anlatmaya çalışmışlardır. Kullanılan kavramların ve sembollerin ne anlamda kullanıldığını bilmeyen kimi İslam âlimleri zaman zaman onları eleştirmişler bir kısmı da tekfir etmiştir.

Biz bu tebliğimizde Molla Ahmet el-Cezerî'nin Divan'ını esas alarak vahdet-i vücud - anlayışını sunduktan sonra onun bu düşüncesinin hoşgörücü kişiliğindeki yansımalarını belirleyeceğiz. Bu çerçevede onun başta din kardeşlerine olmak üzere, Ehl-i Kitaba ve diğer din mensuplarına karşı nasıl müsamahakâr olunması gerektiğine dair düşüncelerini izah etmeye çalışacağız.

I- VAHDET-İ VÜCUT KAVRAMI

Arapça bir kelime olan vahdet birlik anlamına gelmektedir. Vahdet-i vücud ise varlığın birliği inancına dayanan düşünce sistemi demektir. Buna göre hakikat, varlığın birliğindedir. Her şey Allah'ın birliğinden ibarettir. Allah'ın sonsuz ve universal varlığı dışında hiçbir varlık yoktur. Hakiki varlık yalnız sonsuz imkanlar sahası, batın ve gayb alemi olan Allah'ın

¹ Muhammed Abdulkerim eş- Şehristanî, *Nihayetu'l-İkdam fi- İlmi'l-Kelam*, Tahkik ve neşr, A. Guillaumame , Londra, s. 124.

² Geniş bilgi için bkz. Abdulkahir el-Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Daru'l-Marife, İkinci Baskı, Beyrut, 1997, s. 211-276; Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Dağıtım, 4.Baskı, Konya, 1998, s. 195 vd; Metin Yurdağür, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 34-38; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 137-141.

varlığından ibarettir. Evren O'nun zuhuru ve tecellîsidir. Bu suretle bütün görünen ve düşünülen âlemlerin kökü olan gizli varlık ne duyularla ne de akılla kavranabilir. Evren hakiki varlığın geçici bir gölgesidir.

Vahdet-i vücud Muhyiddin İbn el-Arabi (1162-1240) tarafından geliştirilen bir sistemdir. İbn Arabî, Allah ile alem arasında hiçbir şekilde hülûl olduğunu savunmamıştır. Onun düşüncesinin panteizm ile de alakası yoktur. İslam tasavvufunda ilk kez “*Ben Hakkım*” diyen Hallac da hulul veya panteizm taraftarı değildi.³

İbn Arabî'den sonra gelen mutasavvıfların kahr ekseriyeti, vahdet-i vücud sistemini kabullenerek onun izinden gitmişlerdir. Mesela: Mevlana Celalettin Rûmî, Sadru'd-Din Konevi, Cami bunlardan birkaçıdır. Cami bir beytinde şöyle der:

كل ما فى الكون وهم أو خيال
أو عكسوس فى المرايا أو ظلال

“*Evrendeki her şey vehim veya hayaldir,*

Veya aynalardaki yansimâlar veya gölgelerdir.”⁴

İbnu'l-Arabi'ye göre Allah, bu dünyaları, isimlerini meydana çıkarmak için yaratmıştır. Zira makdursuz kadir; verme olmadan cömertlik; rızka muhtaç olmadan rızık vermek; yardım edilen bir şey olmadan yardım edicilik, rahmet edilen biri olmadan rahmet edicilik etkisiz kavramlardır.⁵ Ona göre kainat, Allah'tan çıkmış, fakat Allah ile aynı mahiyette değildir. Mümkün varlıklar, önce yok iken sonradan Allah'ın emriyle var olmuşlardır. Nakşibendi tarikatının kurucusu Bahauddin Nakşibend, vahdet-i vücud konusunda yazdığı risalede İbnu'l-Arabi'nin düşüncelerini benimsemiş görünmektedir.⁶ Beyazid'in “*kendimi tesbih ederim.*”, İbnu'l-Farid'in “*Ben O'yum*” gibi sözler panteizmin anlamında yorumlanamaz. Bununla birlikte İbnu'l-Arabi'nin ve diğer mutasavvıfların vahdet-i vücud sistemini İslam akaidine uygun bulanlar olduğu gibi doğru bulmayanlar da olmuştur. Hatta İbn Teymiye, Aliyyu'l-Kari gibi kimi İslam âlimler vahdet-i vücud fikrini savunanları tekfir etmişlerdir. İmam Rabbanî (971-1034/1563-1624) de vahdet-i vücud sistemini eleştirir, fakat İbnu'l-Arabi'yi tekfir etmez. Rabbanî, vahdet-i vücud yerine, vahdet-i şühud fikrini savunur.⁷

Vahdet-i vücud düşüncesi, ilk mutasavvıflarda mevcut değildi. Maruf-i Kerhî, Cüneyd-i Bağdadî, Şeyh Şiblî, Sülemî, Kuşeyrî gibi tasavvuf erbabında böyle bir düşünce görülmemiştir.⁸ Ancak İsmail Fennî; Beyazid-i Bistamî, Cüneyd-i Bağdadî, Abdulkadir Geylanî gibi mutasavvıfları vahdet-i vücud erbabından sayar.⁹ İlk mutasavvıflardaki fenafillah (Allah'ta yok olma) düşüncesi gelişe gelişe, vahdet-i vücud şeklini almış ve bu düşünce İslam tasavvufuna hakim olmuştur.¹⁰

³ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İstanbul, ts, s. 1243-244 vd.; Uludağ, Süleyman, *İbn Arabî*, Ankara 1995, s. 183; Erdem, Hüsamettin, *Bir Allah-Alem Münasebeti Olarak Panteizm ve Vahdet-i Vücud*, Ankara 1999, s. 93; Ferit Kam, *Vahdet-i Vücud*, Sad. E.Cebecioğlu, DİA., Ankara1994, s. 55.

⁴ Molla Sadra-Esfâr-1/47.

⁵ Muhyiddin İbnu'l-Arabi, *el-Futuhatu'l-Mekkiye*, I, 155, Mısır, 1923

⁶ Bkz. Bahauddin Nakşibendi, *Risale fi vahdet-i'l-Vücud*, No: 55, varak 60a, Süleymaniye, Daru'l-Mesnevi

⁷ İmam Rabbanî, *Mektubat*, I, 40-44

⁸ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu*, Ank. Üniv. Basımevi, 1974, s. 278.

⁹ Bkz. İsmail Fennî Ertuğrul, *Maddiyun Mezhebinin İzmihlali*, Orhaniye Matbaası, ts., s. 292.

¹⁰ Ateş, age, s. 278

III-EL-CEZERÎ'NİN VAHDET-İ VÜCUD ANLAYIŞI

وحدت صرفه مه مشرب ته چه إكسیر وجود

أم لبالب چه لبالب بخوه هم جامه لبالب

Wehdetê sırf e me meşreb te çi iksîrê wucûd
Em lebaleb çi lebaleb bi xwe hem came lebaleb¹¹

Tercüme

“Katıksız ve arı vahdet, meşrebimizdir ve vücudumuz için ne enteresan bir iksirdir
Biz onunla ne kadar doluyuz. Hatta bizatihi elbisemiz ağzına kadar bu vahdetle doludur.”

Cezerî’ye göre bu vahdet, vücut için acaip bir iksirdir. Onu cismani kaba ve karanlık bir vücuttan, ruhanî, latif ve ışık saçan bir vücut haline getirmiştir. Biz bu arı vahdet inancıyla ne kadar doluyuz! Yani bu vahdet inancı bütün duyularımızı ve hayal gücümüzü istila etmiştir. Hatta vücudumuzu örten, ona yakın bulunan elbisemiz bile, yakınlık ve sirayet sebebiyle bu inançla sanki ağzına kadar doludur ve onu dile getirmektedir.

Molla Ahmed Cezerî yukarıdaki beyitte vahdet-i vücutçu Allah tasavvurunu benimsediğini açık bir şekilde ifade ettikten sonra aşağıdaki beyitlerde görüldüğü üzere Kur’an’da Allah’ın zatı hakkında verilen bilgileri, isim ve sıfatları değerlendirerek Yüce Yaratıcıyı taaddüt/çokluk şüphesinden tenzih etme zaruretiyle inanmaktadır. Tabiatıyla realite, reddedilen manaların tayin edildiği genel çerçevelere ihtiyaç duymaktadır. O mutlak birlik ilkesini kabul etmesine rağmen, Allah’ın birliğini ve ebedliğini tasdik etme dairesinden asla dışarı çıkmaz.

سر وحدت ژ ازل گرتیه حتی بآبد

واحد و فرده بذاتی خوه وی نینن چو عدد

Sirrê wehdet ji ezel girtiye hetta bi ebed
Vahid û ferde bi zatê xwe wi ninîn çu ‘eded’¹²

Tercüme

“Allah’ın vahdet (birlik) sırrı ezelden ebede dek her şeyi kapsamış
O, zatı ile birdir tektir, onun için sayı (birden fazla oluş) söz konusu değildir.”

عاشق أوه دلبر أوه

ظاهر أوه مظهر أوه

روح و بدن گوهر أوه

دهر شاهدك دردانه دا

‘Aşiq ewe dilber ewe

Zahir ewe mezher ewe

Ruhû beden gewher ewe Diher şahidek durdane da¹³

Tercüme

Âşık odur dilber(mâşuk) odur Zahir odur mazhar odur
Her dür-dane sevgilinin Ruh ve bedeninin cevheri odur.

¹¹ Şeyh Ahmed el-Cezerî, *Dîvân, (el-İkdü'l-Cevherî fî Şerhi Dîvânî's-Şeyh el-Cezerî* isimli şerhi ile birlikte, Şârih: Molla Muhammed-i Zivingî), Kâmişlo: 1959, 1/67.

¹² Cezerî, *Divan (a.g.Şerh ile birlikte)*, I/226.

¹³ Cezerî, *Divan (a.g.Şerh ile birlikte)*, II/850.

أعراض و عين و جوهران

واحد ژ اصل و مصدران

تأثیر بخشی مظهران

صد رنگك حرف و صیغه دا

'Erad û 'eyn û cewheran Wahid ji esl û mesderan
Te'siri bexşê mezheran Sed rengê herf û sixe da¹⁴

Tercüme

Ârazlar zat ve cevherler, Asıl ve kaynak yönüyle birdirler

Mezâhirde tesir eden odur, Çünkü onlara yüzlerce renk, harf ve şekil veren odur.

Molla Cezerî, yukarıdaki beyitlerde görüldüğü gibi vahdet-i vücut düşüncesini temellendirirken önce bazen enfüse/insana bazen de afaka/aleme bakıyor. O insanın yaratılış şeklini, idari nizam bakımından varlığın yaratılışına benzetiyor. Ona göre insan, iç organlarıyla bunların eylemleri arasında uyum sağlayan bir düzene, iradesiz fiillerini tanzim eden bir nizama ve iradesine bağlı fiillerini tanzim eden bir akla sahip olduğu gibi; varlığı da hareketlendiren, hareketlerini ve değişikliklerini düzenleyen bir düzeni, bu düzenin devamını sağlayan bir ruhu vardır. Bunları gören varlığın birliğini anlar.

Peygamberlerin tevhid mücadelesine baktığımızda Hz. İbrahim gibi kimi peygamberlerin enfüsî delillerle başlayıp sonra afakî delillere yöneldiklerini, Hz. Musa gibi kimi peygamberlerin ise önce afakî delillere yöneldiklerini görüyoruz. Burada belirleyici olan inkârcıların durumlarıdır. Eğer inkârcılar sapkın bir yaşam tarzından dolayı inkâra yönelmişlerse öncelikle onların kendi nefisleri üzerinde düşünmesini sağlayacak delillere dikkat çekilmiştir. Eğer kâinatı mekanik bir bakış açısıyla değerlendirip onda Allahın azametini ve kudretini göremedikleri için inkara yönelmişlerse onlara da öncelikle arz ve semadaki deliller sunulmuştur.

د قدمدا ازل و عين ابد هردو یکن

سرمديت وه د خوازت نه ازل بت نه ابد

Di qidemda ezel û 'eynê ebed her du yekin
Sermediyyet weh dixwazit ne ezel bit ne ebed¹⁵

Tercüme

"Kıdem'de ezel ile ebed her ikisi birdir

Mutlak devamlılık, ezel ve ebed'in olmamasını gerektirir."

فرقه واحد ژ احد لی د مقامی صمدي

بحقیقت کو یکن هردو چه واحد چه احد

Ferqe wahid ji ehed lê di meqamê semedi
Bi heqiqet ku yekin herdu çi wahid çi ehed¹⁶

Tercüme

Asıl mana itibariyle vahid ehad'tan ayırır.

Fakat Samed makamında ve hakikatte bu ikisi birdir.

¹⁴ Cezerî, *Divan (a.g.Şerh ile birlikte)*, II/860.

¹⁵ Cezerî, *Divan (a.g.Şerh ile birlikte)*, I/216.

¹⁶ Cezerî, *Divan (a.g.Şerh ile birlikte)*, I/217.

Cezerî yukarıdaki beyitlerde Allah'ın kıdem ve beka gibi sıfatlarını değerlendirirken ezel ve ebed kavramlarının kullanılmasına bile gerek olmadığını ifade etmeye çalışıyor. Ona göre kadim olan Allah'a göre ezel ve ebed bir olup aralarında fark yoktur. Zira kadim olan Allah'ın mademki başlangıcı yoktur, o halde sonu da yoktur. Böylece ebed ezelin içindedir ve elbette ki birdirler. Çünkü sarmediyet ve mutlak devamlılık bunun böyle olmasını gerektirir. Başlangıcı ve sonu olmayan, kesintisiz mutlak devam iktiza eder. Cezeri aynı düşüncesini sürdürerek Allah'ın iki ismi olan *vahid* ile *ehad* değerlendiriyor. Ona göre vahid sıfatlarıyla bir olandır. Ehad ise zatı itibariyle bir olandır. Fakat Samed olan Allah'a kıyasla ve O'nun hakkında zikredilmeleri yönüyle vahid ile ehad arasında fark yoktur. Çünkü Allah her iki sıfatı da camidir. O, sıfatlarıyla bir olduğu gibi, zatı itibariyle de birdir. Dolayısıyla Allah'a nispetle her iki sıfat yani vahid ile ehad birleşmektedir.

يکه دریا تو بزان قنج چه موج و چه حباب

دأصل دا کو حمی آقه چه آق و چه جمد

Yeke derya tu bizan qenci çi mewc û çi hebab
Di esilda ku hemi ave çi av û çi cemed¹⁷

Tercüme

İyi bil ki, deniz birdir. İster dalga olsun ister kabarcık fark etmez.

Aslında bunların tümü sudur. Bu su, donmuş veya donmamış olabilir. Fakat aslında sudur.

آفتاب احدث د خواه دا گرتيه کون

نه کو عورك هيه لی گرتيه چهفین مه رمد

Afitabê ehadiyyet di xwe da girtiye kewn
Ne ku 'ewrek heye lê girtiye çehvîn me remed¹⁸

Tercüme

Allah'ın ehadiyyet güneşi bütün kainatı içine almış kuşatmıştır. Görmemize mani olan bir bulut (engel) yoktur. Lakin gözlerimiz hasta oldukları için o güneşi göremiyor. Kusur ehadiyyet (birlik) güneşinde değil, bizim gözlerimizdedir.

Cezerî'ye göre Allah Teâlanın ehadiyyet (birlik) güneşi bütün evreni kapsamış, onu içine almıştır. Öyle ki bu âlemde Allah'ın yüce zatından başka hiçbir şey görünmemektedir. Zahir odur, batın odur; evvel odur, ahir odur. Bütün hüviyetlerde müşâhede edilen odur. Bu husus bedihidir. Hiçbir delile ihtiyaç duymaz. Bu güneşin müşâhede edilmesini engelleyen bir şey yoktur. Biz onu göremiyorsak; bu gözlerimizdeki hastalıktan ötürüdür. Öyleyse kusur güneşte değil, bizim gözlerimizdedir. Celalüddin Devvanî (v. 918/1512), bu gerçeği şöyle ifade eder: “*Ey nur'un nuru, Ey zuhurunun şiddetinden ötürü görünmeyen Allahım!*”¹⁹

Molla Ahmed el-Cezerî, güçlü bir söz ustası olduğundan ibareleri oldukça narin, tabirleri derin ve sözleri tatlıdır. Bu özelliği, şiirlerini okuyan kimseleri hayran bırakmakta, birçok inceliklerini, engin manalarını ve geniş ufuklarını dikkatten kaçırmalarına neden olmaktadır. Mesela o nokta ile de vahdet-i vücud görüşünü temsilî olarak anlatmaktadır. Ona göre nokta, ruh mesabesindedir. Şayet nokta olmasaydı, harfler ölü cesetler olurlardı. Öyleyse kastedilen mananın anlaşılması ve tercih edilmesi bakımından nokta kavramının şiirleri dikkatle

¹⁷ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/217.

¹⁸ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/218.

¹⁹ Bkz., Devvanî, Kutbuddin Razî'nin “*Tahiru'l-Kavai'di'l-Mantikiyye fi şerhi'r-Risaleti's-Şemsiyye*” adlı eserine yazdığı haşiyenin önsözü.

incelemek gerekir. Çünkü bu konunun dikkatsizliğe ve duyarsızlığa tahammülü yoktur. Özellikle de varlık alanında:

نسخة عالم همی عنوانکه

نقطه يك نابت د عنواني غلط

Nusxe i ‘alem hemi ‘unwaneke
Nuqte yek nabit di ‘unwanê xelet²⁰

Tercüme

Kainat kitabının tümü bir ünvandır

Bu ünvanda hata olmaz hatta tek bir noktasında bile.

Cizreli üstadın başka bir beyitinde geçen “varlık bir noktadır ve ben o noktanın manasıyım” tarzındaki sözünü de dikkate alırsak, manayı, mutlak birlik siyakına dahil ettiğini, meseleyi bu bağlamda ele aldığını anlarız. İşte bunun için Mela o sözü söylemeyi uygun görüyor ve onu fenafillah makamında ifade ediyor. Fakat ne olursa olsun, onun doktrininde nokta, yaratıkların suretinde tecellî eden Allah Teâlânın yüce zatına işaretidir. Bu nokta dışında ve onsuz varlığın hiçbir anlamı ve mevcudiyeti söz konusu olamaz.

نقطه علم و سواد حرف و نقش عالمی

سر ددن معنا يکي اصل سوادى نقطه بو

Nuqteê ‘ilm û sewadê herf û neqşê ‘alemê
Ser didin me’na yeki eslê sewadê nuqte bû²¹

Tercüme

“İlmin noktası harflerin öğrenilmesi ve alemin nakışı sureti

Bir manaya doğru gider ve orada son bulurlar.

Bir mana şudur: Öğrenmenin aslı bir noktadır.”

Nokta, varlık dairesinin merkezidir. İlmin oluşması için gerekli olan harf, kelime ve ibarelerin tümünün manası haddizatında merkezi noktaya döner. Bu nokta Allah’ın zatıdır. Hallac noktayı başlangıcın esası olarak kabul eder. Yani yoklukta varlığın uzamasının ve yayılmasının bidayeti olarak kabul eder. Cizreli üstat ise noktayı evrenin merkezi olarak düşünür ve varlık dairesinin bir merkez çevresinde döndüğüne inanır. Onun bu düşüncesi aşağıdaki rubaisinden net bir şekilde anlaşılmaktadır:

سلطان ژ بالا هاته خوار

لا هوت بناسوتی قشار

پیوسته بو نقطه مدار

دورا عروجی گروه دا

Sultan ji bala hate xwar
Peyweste bu nuqta medar

Lahut bi nasutê veşar
Dewra ‘urucê ger weda²²

Tercüme

İnsan yüce bir mertebeden aşağıya indi, Lahut Nasut’ta gizlendi

Nokta sürekli insana eksen oldu, İnsan yüce mertebeye dönmek yükselmek istediğinde.

Yaratıkların en şerefli ve sultanı mesabesinde olan insan, yüce mertebeden indi. Yani mücerret ruhtan hadis dünya mertebesine indi. Bu, onun ceset kalıbına girip ruh ve cesetten

²⁰ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/333.

²¹ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/621.

²² Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/883.

oluşan bir varlık haline geldiğinde gerçekleşmiştir. Ruhanî ve ilâhî (lahuti) tabiat, insani (nasuti) tabiat içinde gizlendi ve bu, onunla uluhiyyet mertebesi arasında bir hicap gibi oldu. Bunun için insan yüce mertebeye yükselmek istediğinde, eksen yani nokta onun için zorunlu oldu. İşte bu, Nakşibendî tarikat erbabının usulü, yöntemi ve tasavvuftaki tavır ve davranışlarıdır.²³ Onların felsefesine göre insan on parçadan oluşur. Bunların beşi emr aleminden,²⁴ beşi de halk alemindedir.²⁵ Emir aleminden olan beş parça şunlardır: Kalp, Ruh, Sır, Hafî/Gizli ve Ahfa/En Gizli. Halk aleminden olan beş parça da şunlardır. Anasır-ı erba'a (su, hava, toprak, ateş) ve nefis. Bundan sonra mücahede sıfatlarda ve isimlerde Allah'a doğru seyirde devam eder. Ta ki sâlik zatta nihayet bulur ve o beş parçanın her birinin latifesinde (zihinde parlayan, kelimelere sığmayan derin ve ince manalı işaret) Allah telaya seyir, Allah'ta seyir, Allah ile Allah'ta seyir, eşyada seyir, Allah'ta yok olma (fena) ve Allah ile baki kalma hasıl olur. Cizreli üstat, bu kutsal seyr konusunda şöyle der:

سرا كلام أقدسي

دم دم دلبيس أنفسي

تیتن تنزل بی حسي

نه بگفت و گوی قصه دا

Sirra kalamê eqdesi
Titin tenezzul bê hisî

Dem dem di lebsê enfesi
Ne bıguft û goyê qisse da²⁶

Tercüme

“En mukaddes sırrı, En değerli kıyafet içinde

İner fakat sen bilincinde olmazsın, Çünkü o, konuşma veya hikaye anlatma yolu ile olmuyor.”

Yani kelamın en kutsal sırrı peş peşe hasıl olan hallerde iner. Fakat sen onun farkına varamazsın. Zira o, konuşma, telaffuz veya hikaye anlatma yoluyla olmuyor. Bilakis o, kalbin içinde oluşan manevi bir haldir, zevkle ilgili bir husustur.

صنما سر ژ صمد شوق ژ حق دایه وجودی

گر عزازیل بدیتا نه دبر غیر سجودی

Senema sur ji semed şewqê ji heq daye wucudê
Ger ‘ezazil bidita ne dibir xeyrê sucudê²⁷

Tercüme

“Eğer Azazil (şeytan)²⁸ güzellik ve çekiciliği Samed²⁹ olan Allah tarafından yaratılan, nuru gerçekten bütün kainatı aydınlatan o sanem³⁰i yani sevgiliyi görmüş olsaydı, Hz. Adem’e secde etmekten başka bir şey yapmazdı.”

Şayet ‘Azazil, benim, sevgilide gördüğümü Hz. Adem’de görseydi, hemen ona secde ederdi. Zira Adem’e secde etmenin Allah’a secde etmek olduğunu yakinen bilmiş olacaktı.³¹

(ملا) هر وی ببین هر وی اگر هر وی د ناس تو

(هو المعبود هو المشهود بل لا غیر فی الدارين)

²³ Duskî, Muhammed Emin, Felsefetu’l-‘İşki’l-İlahî fi Şi’ri’l-Cizirî, Muracaa ve takdim: Dr. Muhammed Bekr, Duhok, 2000, I/92.

²⁴ Emr alemleri: melekût ve gayb alemleridir.

²⁵ Halk alemleri: Mülk ve şahadet alemleridir.

²⁶ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/855.

²⁷ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/779.

²⁸ ‘Azazil: İblis’in Allah’ın rahmetinden kovulmadan önceki ismidir.

²⁹ Samed: “Tam, eksiği olmayan, her şey kendisine muhtaç olduğu halde, kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan” demektir.

³⁰ Sanem (Put): Divan edebiyatında sevgiliye İstiâre yoluyla büt (put) ve sanem denilir.

³¹ Duskî, age, II/542.

Mela! Her wî bîbin her wî eger her wî di nasî tu,
Huwel-M' abud huwel Meşhudu bel lâ ğeyre fi'd-Dareyn.³²

Tercümesi

“Ey Mela! Daima O’nu gör! Eğer hep O’nu tanıyorsan,
O, her zaman ma’buddur, her şeyde müşâhede edilendir. Hatta dünya ve ahirette
ondan başka hiçbir şey mevcut değildir.”

ژ سړا لا مکان واجب تنزل کر د امکانی

(فاین العلم أين العین و أين الأین إذ لا أين)

Ji sirra lâ mekân vacib Tenezzul kir di imkanê
Fe eynel ‘ilmu eyne’l ‘ayn ve ynel eynu iz la eyn³³

Tercüme

Allah, lâ mekanda gizli hikmetinden sıfatlarıyla mümkünata tenezzül etti.
İlim nerede, eyn nerede? Zira eyn yok ki.”

Yani Allah, sıfatlarının eserlerini açığa çıkarmak için mümkünatı yarattı. Böylece zenginleştirmek, fakirleştirmek, merhamet etmek, diriltmek ve öldürmek gibi hususlar, o müteaddit sıfatlarının tecellîsi ve muktezası oldu. Yoksa bu mümkünatı ve eserleri bilmek nerede? Eğer bu eserler olmasaydı; zatın aynı (Allah) nasıl bilinecekti? Hadiste geçtiği gibi: “Ben gizli bir hazine idim, mahlukatı, tanıyayım diye yarattım.” Ve yoksa eyniyetin (bir mekanda bulunma) kendisi nerede kalırdı? Zira “eyn” yoktur. Yani Allah için keyfiyet söz konusu olmadığı gibi, zaman da söz konusu değildir. Çünkü O, zaman, mekan ve keyfiyetten münezzehtir.

وحدت مطلق (ملا) نوره د قلبان جلا

زور دقئ مسئلی أهل دلان شبه ما

Vahdetê mutleq (Mela) nure di qelban cela
Zorê di vê mes’elê ehlê dilan şubhe ma³⁴

Tercüme

“Ey Mela! Mutlak vahdet kalplerde parlayan bir nurdur
Bu meselede gönül ehlinin birçoğu şüphede kaldı.”

Mutlak vahdet kalplerde bir nurdur. Bu nur kalpleri aydınlatır, onları manevi hastalıklardan temizler. Yani kişi, evreni ve alemini yok mesabesinde gördüğü ve Allah’ın zatından başka bir varlığı görmediği zaman kalbi temiz olur ve mâsivadan ilgisini keser. Bu makama ulaşmayan birçok gönül ehli ve velayet erbabı bu meselede (vahdet-i vücud) şüpheye düşüp hayretler içinde kaldılar. Girift bir mesele olduğu için hakikatına vakıf olamadılar. Veya şüpheye düştüler. Ve bu meseleyi izah edemediler. Tahkik sahiline ulaşamadılar. Bu meselenin gerektirdiği marifet etrafında bir türlü dolaşamadılar.

حرف ژ يك بونه فصل گر بیری وان بأصل

حرف دبب يك خطك خط كو نما نقطه ما

“Harfê ji yek bûne fesl ger bibirî wan bi esl
Harf dibit yek xatek xat ku nema nuqte ma.³⁵

³² Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/445.

³³ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/443.

³⁴ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/25.

Tercüme

Harfler birbirinden ayrıldı, asıllarına döndürürsen eğer,

Harfler bir çizgi olur, o da dönerse sadece bir nokta kalır.

Kâinattaki harf, cins ve türler; var olduktan sonra birbirinden ayrıldılar. Hal bu ki daha önce hakikatte tek bir şeydiler, yani birleşiktiler. Eğer bunları, var olmadan önceki asıllarına döndürmek istersen, harfler, parçaları birbirinden ayrılmamış olan bir çizgiye dönüşür, çizgi de bu halde kalmaz, o da aslına irca edilirse tek bir noktaya dönüşür. Yani sadece bir nokta kalır ve bütün kâinat, o hakikî varlık noktasında eriyip kaybolur ve başka bir şey kalmaz.

چه زمان و چه مکان و چه و چه جهات و چه حدود

چه مقادیر و تفصیل و حسابین چه عدد

Çi zemanu çi mekanı çi cihatu çe hudud
Çi Mekadiru Tefasîlu hisabin çi 'eded'³⁶

Tercüme

Zaman nedir mekan nedir cihetler (yönler) nedir, sınırlar nedir?

Miktarlar, detaylar ve hesaplar nedir, sayılar nedir?

Allah'ın zatına kıyasla zaman, mekan, cihetler, sınırlar, miktarlar, detaylar, hesaplar ve sayılar nedir? Tüm bunlar sonradan meydana gelen yaratıkların özellikleridir. Allah zatı ve sıfatlarıyla kadimdir. Onunla sonradan olmayı gerektiren bu hususlar arasında bir münasebet yoktur. man zaman Hallac- Mansur'a işaret eder. Bu husus Mela'nın Hallac hakkındaki olumlu görüşünü yansıtır:

ژ أناالحق بلبین لعل خبردار بوین

بگلابا سر زلفا خواه ته منصور کرین

Ji enel-Hakk bilebin l'alê xeberdari buyîn
Bê gulaba serê zulfa xwe te Mensuri kirin³⁷

Tercüme

“Sevgili! Senin kırmızı dudakların sayesinde “Ene'l-Hak” makamından habermiz oldu, Zülfünün ucuna sinen gülsuyu vasıtasıyla bizi Mansur (Hallac) yaptın.”

Cezerî bu beyitte fena³⁸ makamından bahsetmektedir. Bu makama ulaşanlar: “ene'l-Hakk” ve “enellah” (Ben hakkım, ben Allah'ım) gibi sözler söylerler. Ancak biz bu makama daha tam ulaşmış değiliz, yolun ortasında durmaktayız dedikten sonra, Sevgilim! Zülfünün ucuna sürdüğü gül suyunu kokladık ve sarhoş olduk. Bundan dolayı sen bizi o makama ulaştırıp bu makama evvelce ulaşan arif billah Mansur Hallac gibi yaptın demektedir.

³⁵ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte) , I/25.

³⁶ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/220.

³⁷ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/421.

³⁸ Fenâ, iki kısımdır; bunlardan birincisi riyazetle kazanılır, bununla kötü vasıfların ortadan kaldırılır. İkincisi ise Allah'ın azametine gark olma ve Hakkı müşâhede etmekle elde edilir. Buna makama erenler, mülk (şehadet alemi) ve Melekût (mukaddes ruhlara mahsus alem) alemlerini algırlarlar. (Bkz. Seyyid Şerif Cürçani, *et-Tarifât*, Dar'l-Fikr, Beyrut,1419/1997, s. 120

باري ژ (و علم) کو خبردار کړين

ایرو تو بز ان آدمی اسمایم از

Barî ji (ve 'ellem) ku xebdari kîrîn
'Îro tu bizan Ademê esmayim ez.³⁹

Tercüme

*Yaratıcı bizi "Ve Allah, Adem'e bütün isimleri öğretti." Ayetinden haberdar edince;
Bugün bil ki ben isimlerin Ademiyim.*

إنشاء علوم لدني چونکه مه زاني

زاني بحقيقت کو چه إنشایم از

Înşai 'ulumê ledunî çunki mî zanî
Zanî bi heqiqet ku çi inşayim ez.⁴⁰

Tercüme

*Ledünnî⁴¹ ilimlerin inşasını bilmiş olmam sebebiyle
Ne büyük bir inşa olduğumu gerçekten anladın.*

Cezerî yukarıdaki beyitlerde *fenafillah* makamına ulaşmanın sırlarına işaret etmektedir: Allah Teala "...*Ve Allah Adem'e bütün isimleri öğretti...*"⁴² ayetinin sırlarını bana bildirince; bu gün ben Adem gibi bütün varlıkların isim ve hakikatlerini bilen, kainatın bütün esrarına muttali olan biri oldum. Ben ledünni ilimlerin inşa şekli ile ilgili olarak bir marifet gücünün tezahür ettiği bir mertebeye ulaştınca ve bu ilimlerin esrarının hakikati ve girift ibareleri konusunda tam bir bilgi sahibi olunca; bu mertebeye ulaşmam hakkında kesin bir bilgiye sen de sahip oldun arkadaş! Ve benim inşa ilminde, gerek nesir ve gerekse şiir yazan belağat erbabını aciz bırakan, dinleyenleri dehşete sürükleyen güzel ibareler ve harika ifadeler ortaya koymada nasıl bir yüce mertebeye ve ulvi bir makama ulaştığımı çok iyi bilirsin.

Cezerî aşağıdaki beyitlerde gerçek alem ile dünya hayatını kıyaslıyor:

عالم چه يه إعراب و حروف کلماتن

أو نقطه د نفسا خوه و معنایم از

"Alem çih ye 'irab-u huruf-u kelimatın
Ew nuqte di nefsa xwe û me'nayim ez"⁴³

Tercüme

"Alem nedir? O, 'irab (üç hareke: zamme, fetha, kesre), harfler ve kelimelerdir. Alem haddi zatında bir noktadır ve ben de o noktanın manasıyım."

Müşâhede ettiğimiz alem hakikatte hiçbir şey değil. Zira o zatı ile kaim olan ve varlığında başka bir şeye muhtaç olmayan bir şey değil. Bilakis irab, harfler ve kelimeler gibidir. Bunlar tek bir noktadan meydana gelen değişik şekillerdir. Alem de tıpkı bunlar gibi tek bir noktadan kaynaklanır. Ve o noktanın manasıyım ben. Yani cansızıyla hayvanıyla, bitkisiyle felekleriyle tüm alem Allah'ın nurundan oluşmuştur. Buna göre noktanın anlamı Allahu Tealanın zatıdır.⁴⁴ Noktadan maksat, Hz. Peygamber de olabilir.⁴⁵

³⁹ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/256.

⁴⁰ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/257.

⁴¹ Ledünnî ilim: Kulun, melek ve peygamber olmaksızın müşafehe (şifahen) ve müşâhede ile Allahtan öğrendiği ilimdir. Tasavvufta Allah'ın sırlarını ve işlerin içyüzünü bilme ilmidir. (Mu'cemu'l-Mustalahati's-Sûfiyye, 128)

⁴² Bakara, 2/30-33)

⁴³ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/258.

⁴⁴ Duskî, İkdu'l-Cevheri, I, 256

قصد سرچشمه حیوان حقیقت گه (نشانی)

بجهانی مبه مغرور کو جهان عین سرابه

Qesdê-ser çeşme-ê hayvanê heqîqet ke (Nişanî)
Bi cehanê mebe maxrur ku cehan êynê serabe⁴⁶

Tercüme

“Ey Nişanî (Mela)! Gerçek ab-ı hayat çeşmesinin kaynağına yönel!
Cihana (dünyaya) aldanma! Çünkü o serabın ta kendisidir.”

Ey Nişanî! Hayat suyunun kaynağına; ebedi hayatın sebebi olan aşk hakikatine yönel! Bu dünyaya ve onun geçici arzularına aldanma! Çünkü bunların bir hakikati yoktur. Bilakis bunlar uzaktan görünen ve su zannedilen, haddi zatında vehim ve hayalden ibaret olan serap gibidir.⁴⁷

سحری خضر عنایت کو برین چشمه دل

بجهانی مه نظر دا کو جهان عین سراب

Seherê xudri ‘inayet ku birin çeşme ê dil
Bi cehanê me nezerda ku cehan ‘eynê serab⁴⁸

Tercüme

“İlahi inayet Hızır’ı seher vaktinde bizi gönül çeşmesine götürünce
Cihan’a bir baktık ve gördük ki o, serabın ta kendisidir.”

Gayeye ulaştırmakta Hızır’a benzeyen Rabbani inayet, seher vaktinde bizi alıp kalp çeşmesine kalbin hakikatine götürünce; gözlerimizi açıp bu dünyaya baktık ve gördük ki o, serabın ta kendisidir. Yani hiçbir hakikati yoktur. Veya mürşidin inayeti bizi kalp çeşmesine götürünce, yani kalbimizi beşeri pisliklerden temizleyince dünyaya baktık ve gördük ki o, serabın ta kendisidir.⁴⁹

Şarih Zivingî, yukarıda sunduğumuz bilgilerden sonra şunu ilave ediyor ve şöyle diyor:

“İrşad ve hidayet konusunda Hızır aleyhisselam konumunda olan mürşid, seher vakti bizi kalbin hakikatine yani “Fena” fillah makamına götürünce, mâsiva’ya (Allah’tan başka tüm varlıklar) baktık, onların serabın ta kendisi olduklarını müşâhede ettik. Çünkü bütün varlıklar o makamda yok olur. O makama ulaşan sâlik, Allah’tan başka bir şey görmez. Biz bu makama muttali olmadık, lakin buraya ulaşan erbabından duyduk bunları. Şüphe yok ki, şeyh Ahmed el-Cezerî (Mela) bu makama ulaşanlardandır.”⁵⁰

Aşağıdaki beyitlerde ise Molla Ahmet Cezerî, ilahi aşkın kendisini nasıl bir halet-i ruhiye içerisine soktuğunu beyan ediyor:

ظاهر تو پریشانی حال مه نه بین

مجموع ذات خوه وظغرایم از

⁴⁵ Mela’nın şiirlerindeki noktanın anlamı ve delaleti hakkında fazla bilgi için bkz. Muhammed Emin Duskî, Felsefetu’l-‘İşki’l-İlahî fi Şerhi’l-Cezerî, 89-98.

⁴⁶ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II /521.

⁴⁷ Duskî, el-‘İkdu’l-Cevheri, II/521.

⁴⁸ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/62.

⁴⁹ Duskî, el-‘İkdu’l-Cevheri, I/ 62.

⁵⁰ Duskî, el-‘İkdu’l-Cevheri, I/ 62

Zahir tu perişanîyê halê me ne bin
Mecmû di zatê xwe we tuxrayim ez.⁵¹

Tercüme

Dış görünüşteki dağınık halime bakma sen

Haddi zatında dağınık değilim, sultanın mühürüyüm ben.

Açıklama: Sen görünürdeki halimin perişanlığına, gönlümün dağınıklığına bakma ve bunu gerçek sayma. Çünkü halim ve gönlüm her ne kadar dıştan böyle görünüyorsa da; gerçekte böyle değildirler. Ve ben, dış görünüşte harfleri birbirine girmiş ve fakat gerçekte harfleri birbirinden ayrı olan sultanın turası gibiyim. Yani sen düşüncelerimin zahiri karışıklığına, hayallerimin dağınıklığına bakma! Zira bu dış görünüşe göredir. Ama hakikatte ve içte ise; gönlüm sevgili ile beraberdir, daima onu tasavvur eder, onu hatırlar. Çünkü benim halvetim⁵² celvetimde⁵³, cem'im⁵⁴ tefrikamda⁵⁵dır. Çünkü ben beraberim, ayırımı ve yakınıma uzağım. Nakşî büyüklerinin meşrebinde olduğu gibi... Şüphesiz ki Mela onlardandır.⁵⁶

صد نیل وه تین و ددرین قلبی مه

پی ناحسهین قلزم و دریایم از

Sed nili weh tîn û diderîn qelbê me
Pê nahisihîn qolzem û deryayim ez⁵⁷

Tercüme

Kalbimize Nil nehri gibi yüzlerce nehir gelip girer

Biz bunu hissetmeyiz. Çünkü kalbimiz deryadır, okyanustur.

Cizreli Üstat, gerçek sevgilisinin her an kalbinde olduğunu şu mısralarla ifade eder:

تو دزانی بخدی من تو خیالی شب و روز

بخیالا خوه مدام من تو لبالی شب و روز

Tu dizani bi xudê min tu xiyali şeb û roz
Bi xiyala xwe medam min tu li bali şeb û roz⁵⁸

Tercüme

Allah'a yemin ederim ki, gece gündüz hayalimde olduğunu bilirsin,

Gece gündüz daima kalbimde bulunduğunu çok iyi bilirim.

Allah'a yemin ederim ki ey gerçek sevgili! Senin her an hayalimde düşünce ve tasavvurumda olduğunu sen çok iyi bilirsin. Bir an seni unutmam mümkün değil. Sen her an yanımda ve gönlümdesin. Seni müşâhede etmediğim bir lahza dahi söz konusu değildir.

⁵¹ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte). I/257.

⁵² Halvet: Hiç kimsenin, hiçbir meleğin bulunmadığında Hakk ile sırrı konuşmaktır; uzlettir veya aralarında olduğu halde insanlarla ihtilat etmemektir.

⁵³ Celvet: Kulun, ilahi sıfatlarla halvetten çıkışıdır.

⁵⁴ Cem': Hakk'ı halksız müşâhede etmektir.

⁵⁵ Tefrika: Kainata, halka işaret edenin işaretidir. Cem' ile tefrika yek diğerinden müstağni olmayan iki temeldir. Tefrikasız cem' zındıklıktır; cem'siz tefrika ta'tildir, cem' ve tefrikin bir arada olması ise tevhiittir.

⁵⁶ Zivingî, age, I/258

⁵⁷ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte). I/259.

⁵⁸ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte). I/276.

گوته مه دردانه یی أم ژ ته و تو ژ مه یی

لو بحقیقت یکین مسئله بی شبه ما

Gote me durdane yî em ji te û tu ji me yî
Lew bi heqîqet yekin mes'ele bê şubhe ma⁵⁹

Tercüme

Beyazlık ve güzellikte inci tanelerine benzeyen sevgili bize şöyle dedi:

“Biz sendeniz, sen bizdensin. Onun için biz hakikatte biriz. O halde problem çözüldü ve şüphe kalmadı.”

باده مه نوشی ژ دست چومه ژ خو ما مه مست

قطره به بحری گها بحر بعین خرما

Bade mi neş+i ji dest çûme ji xwo mame mest
Qitre bi behrê giha behrî bi ‘eynê xwo ma⁶⁰

Tercüme

*Badeyi sevgilinin elinden içtim mest olup kendimden geçtim,
Damla denize ulaştı, deniz ne azaldı, ne çoğaldı.*

Sevgilinin elinden şarap içtim. Bu içme sebebiyle kendimden geçip akıl ve şuurumu kaybettim. Sarhoşluk ve kendinden geçme halinde kaldım. Varlığımın damlası vahdet denizine ulaştı. Fakat deniz ilk durumdaki hali üzere kalarak suyunda artma veya azalma nedeniyle değişiklik göstermedi. Mela bu beyitte “fenâfillah (Allah’ın zatında yokolma)” makamına ulaştığını ifade etmektedir.

IV- EL-CEZERİ’NİN HOŞGÖRÜCÜ KİŞİLİĞİ

Mevlânâ’ya göre her insan potansiyel Müslüman olduğundan ona asla hor bakmamalıdır. Mevlana’nın bu anlayışı elbette Nebevî telakkîye uygundu. Nitekim Tâif’te kendisini taşıyan müşriklerin helâk edilmeleri için dağlar meleşinin emir beklediğini söyleyen Cebrâil’e Allah Rasûlü de şöyle buyurmuştu: “–Hayır ben onların helâk olmasını değil, onların soyundan inanan bir neslin gelmesini arzu ederim.”⁶¹

Aynı hoşgörüyü Molla Ahmed el-Cezeri’de de görmekteyiz. O diğer mutasavvıflarda görüldüğü gibi diğer din mensuplarına karşı hoşgörülüdür. Ona göre Hıristiyanlık ve Yahudilik tahrif olmuş ilahi dinler olduğu için zaten İslam yakın dinlerdir. Ona göre ateşperestler ve diğer putperestler dahi ilahi aşka ulaşma adına bir gayrettir. Ancak onlar ilahi aşkı ararken sırada varlıklara takılıp kalmışlardır. Bu bakış açısıyla diğer din mensuplarını değerlendirirken Cezerî, gerçek ilahi aşkın farkında olan kimselerin o insanlara yakın durmalarını ve onların sevgilerini Allah’a yöneltmeleri için yardımcı olmalarını istemektedir. Bu sebeple o öncelikle kilise ve havaraya değil de Laleş’e gitmek istediğini söylüyor:

دل گشته من ژ دیری ناچم کنیشته قط

محراب وی بمن ور دا بچینه لالش

⁵⁹ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/23.

⁶⁰ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/24.

⁶¹ Ali Hikmet Berki-Osman Keskioglu, *Hatemu’l-Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayatı*, Ankara, 1991, s. 140.

Dil geşte min ji dêrê naçim kenîşte ê qet
Mihrabê wê bimin ra wer da biçin e Laleş⁶²

Tercüme

*Gönlüm Kilise'den vazgeçti. Havra'ya hiç gitmem
Sevgilinin mihrabı (kaşları) benimledir, gel Laleş'e gidelim.*

Açıklama: Gönlüm Hıristiyanların mabedi Kilise'ye gitmekten, onlarla birlikte ibadet etmekten vazgeçti. Yahudilerin mabedi Havra'ya (sinagog'a) gitmeyi Yahudilerle beraber orada ayine katılmayı asla istemem. Arkadaş! Sevgilinin mihrabı andıran kavisli kaşları benimle beraberdir, gözlerimin önündedir. Öyleyse gel "Laleş"⁶³ denilen yere gidip orada Yezidilerle beraber ayin yapalım. Çünkü mademki gönlümüzün kiblesi sevgilinin kaşlarıdır, o halde hangi mabede gitsek ve hangi dini ayine katılsak yanlış yapmış olmayız. Bu ayin şeytana tapan Yezidilerin ayini olsa bile...⁶⁴

بمبى صافى بدین خرقة زرق

بخرابات مغان أربسين

Bi meyê safî bidin xerqei zerc

Bi xerabatê muxan er biresîn

Tercüme

*"Eğer biz ateşe tapanların meyhanesine ulaşırsak,
Hile ve riya hırkasını verir, karşılığında saf şarap alırız."*

Yani Mecusilerin meyhanesine ulaşırsak; dış görünüşü itibariyle zühd ve ibadetin simgesi olan; hakikatte ise riya, hile ve sahte tavır takınma için giyilen hırkayı satar, onunla saf şarap satın alırız. Çünkü bu şarap, riya ve hile cüppesini giymekten çok daha iyi ve daha erdemlidir.

Yukarıdaki beyitte geçen ifadeler başta söylediğimiz gerekçeden dolayı, yani ateşperestlere gerçek aşkı gösterme niyetini ifade ediyor olmasının yanında tasavvuf edebiyatının bir anlatım biçimi olarak ateşperestlerin meyanesi gerçek aşk olan ilahi aşka ulaşma ifadesi de olabilir.

عين عشقين و ددل آتش طور

ژ سنا برق جمالی قبسين

'Eynê 'işqîn û ateşî Tur
Ji sena berqê cemelê qebesîn⁶⁵

Tercüme

*Biz aşkın ta kendisiyiz ve gönülde Tur'un ateşi var
Biz cemâlinin şimşeğinin parıltısından bir şûleyiz.*

⁶² Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/293.

⁶³ Laleş: Kuzey Irak'ta Duhok şehrinin doğusunda, idari bakımdan Nineva'ya bağlı "şeyhan" diye adlandırılan mıntıkada bulunan derin bir vadidir. Yezidi kürtler burayı kutsal sayar ve yılın belirli mevsimlerinde burada toplanıp dini ayinlerini yaparlar. Burada 'Adî b. Müsafir'in kabri bulunmaktadır.⁶³ Bu zat anılan yerde bir tekke inşa etmiş ve buraya inzvaya çekilmişti. Vefatından sonra burası, 'Adevî tarikatının mensupları için bir merkez haline gelmişti. Fakat bu tarikat, şeyh 'Adî'nin vefatından sonra muhtelif sebeplerden ötürü Yezidilik diye bilinen müstakil bir dine dönüşmüştür. Laleş kelimesinin Kürtçe olduğu, lâl (dilsiz) sözcüğü ile sus anlamına gelen (هش) ten muharref olan "ش" harfinden oluşmuştur. Bu, şundan ileri gelmektedir: mekânın kutsallığından ötürü burada gürültü yapmak ve yüksek sesle konuşmak tasvip edilmiyordu. Yezidiler hala bu mekânı ziyaret etmektedirler. Burada Arafat dağı, zemzem suyunun kaynağı ve "el-Âynu'l-beyza" (beyaz pınar) bulunmaktadır. (Fazla bilgi için bkz. Azad Said, *el-Yezidiyye min Hilali Nususiha el-Mukaddese*, 1. Basım, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrut 1422/2001, s.153,

⁶⁴ Zivingî, age, I, 293

⁶⁵ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), 1/473

Biz aşk ve muhabbetin hakikatinde fani olmuşuz. Öyle ki artık aşkın aynısıyız. Ve gönlümüzde Tûr-i Sinâ ateşinden bir şûle parladı. Hz. Mûsa'ya parladığı gibi. Onun Tur etrafında gözüne ilişen, Rabbanî bir nur olan; normal bir dünya ateşi olmayan o ateşten aydınlanmak ve yararlanmak istediği gibi; bizim de aydınlanmamız ve hatta yanmamız, sevgilinin, Tur dağındaki ateş gibi parlayan güzelliğinin şimşeginden parlayan o ateştedir.

مي نه نوشي شيخ صنعاني غلط
 او نه چو نيڅ ارمنستاني غلط
 مثل موسى وي تجلايا ته دي
 ای تو دي کاني خطا هاني غلط

Mey ne noşi şeyxê Sen'anî xelet, Ew ne çu niv Ermenistani xelet
 Mislê Mûsa wi tecella ya te di, 'E tu di kani xeta hani xelet⁶⁶

Tercüme

*Şeyh-i San'anî yanlışlıkla şarap içmedi. O, Ermenistan'a yanlışlıkla gitmedi
 Mûsa gibi tecellîni gördü. Seni görenin hatası yanlış nerde?*

Kimi Şarihler bu beyiti şerh ederken Cezerî'nin, Şeyh-i San'anî'nin Hıristiyanlığı kabul etmesini, içki içmesini yadırgamadığını ve bunu doğru hareket olarak değerlendirdiğini Şeyh-i San'anî'nin Hakkın, güzel ermeni kızının güzelliğinde tecellî ettiğini gördüğünü ve o güzellikteki ilâhî tecellîye taptığını söyleseler de burada da mecazi ifadeler söz konusu olabilir.

بزئارا د دیریدا لهنداڤا چلیپایی
 بمحرابی مه بر سجده بلی اما خیال ابرو

Bi zunnara di dêrêda li hindava çilipayê
 Bi mihrabê me bir secde belê emma xiyal ebrû⁶⁷

Tercüme

*Kilisedeki zünnarla haç hizasında bulunan
 Mihrapta secdeye vardık ama düşüncemiz kaşlardı.*

Zivingi bu beyiti şöyle açıklar: Biz kilisedeki zünnarı belimize bağladık ve haç hizasında bulunan mihrapta secdeye vardık. Amma secde halindeyken, düşünce ve kalbi kasmamız, hakiki sevgilinin cemalinin tecellî ettiği kavisli kaşlardı. Mademki hakiki gaye birdir, o halde bütün mekanlar birdir. Aralarında hiçbir fark yoktur. Mekan, ister Müslümanların mescidi, ister Hıristiyanların kilisesi, ister Yahudilerin havrası olsun, fark etmez. Çünkü kendisine ibadet edilen Birdir ki O, her yerde mevcuttur.⁶⁸

هر دو برهین ته نه محراب چه ایمان و چه کفر

بود و نابود کو یکن آق چه ثواب و چه عقاب

Her du birhîn te ne mihrabi çi iman û çi kufur
 Bûdû nabûd ku yekin ev çi sewab û çi 'iqab⁶⁹

⁶⁶ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/327.

⁶⁷ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/595.

⁶⁸ Zivingî, II, 595; Duskî, age, 74-76

⁶⁹ Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/64.

Tercüme

*Senin her iki kaşın ibadet mihrabıdır, hem iman ve hem de küfür halinde,
Varlık ve yokluk bakımından iman ile küfür müsavî olunca bu mükafat ve ceza nedir?*

Sevgilim! Hakikatte ve gizli olan batın itibariyle senin iki kaşın ibadetin mihrabı ve kiblesidir. Bu yöneliş ve kibleye dönüş, ister sana iman etme durumunda, ister küfür durumunda olsun. Yani her iki durumda da hakikatte kendisine yönelinen sensin. Bu husus inkar eden kafire göre görünürde (zahiren) değişiklik gösterse de... Buna göre imanın varlığı ve yokluğu hakikate ve batına göre eşittir. Göz önünde bulundurulmayan zahirde değişik olsalar da (imanın varoluşu ve yok oluşu). Durum böyle olunca; iman ve tasdike nispetle bu sevap nedir? Keza küfür ve inkara nispetle bu ceza nedir? Yani bu tahsisi ve ayırımı gerektiren bir şey yoktur.

Anlaşılan odur ki, Cizreli üstat, bunu “fena” makamında söylemiştir. Bu makamda bulunan sâlik (halktan Hakk’a giden yola giren kişi), cansızların, bitkilerin, hayvanların tümünün Allah’ın zatına yöneldiklerini müşâhede eder. Ve mümin, kâfir bütün akıllı varlıkların, Allah’ın iradesine boyun eğdiklerin, sultanına (hükmüne) riayet ettiklerini görür. Bu makamda olan sâlik, hayret içinde olup her varlığın ister istemez Allah’ın azametine boyun eğdiğini seyrederek durur. Böylece onun nazarında mümin ile kafir ve sevap ile ceza mucibi arasında hiçbir fark kalmaz. Bilakis hepsi ondandır ve O’nadır. Her yerde gaye edinilen, her dilde anılan ve her zaman ibadet edilen O’dur.⁷⁰

İslam akaidi açısından değerlendirildiğinde yukarıda ifade edilenler, sekr veya şatahat halinde söylendiğinde normal sayılsa da kişilerin bilinçli oldukları durumlarda kabul edilmesi mümkün değildir.

SONUÇ

Bütün sünnî mutasavvıflarda görüldüğü gibi el-Cezerî’nin de Allah inancıyla ilgili genel düşüncesi ve kullandığı mefhumlar, genel hatlarıyla Ehl-i sünnet inancına uygundur. el-Cezerî’nin *Vahdet-i Vücûd* düşüncesinin başlangıç noktası *Logos* (kelime) nazariyesidir. Ona göre her peygamber, O’nun *Logos* dediği ve tek ilahi vücudun görünüşü olan hakikate tekabül eder. Adem ile başlayan ve Hz. Muhammed ile son bulan bu kelimelerde ilahi tecelli yahut peygamberi tecelliler olmasaydı, Vücud-ı Hakk’ın mahiyeti ebedi olarak gizli kalırdı. Her varlığın kaynağı olan bu vücud esasen bölünmez ezeli ve değişmezdir. Onun sisteminin temelinde, bütün hikmetlerde olduğu gibi bilinemez, saf bir özün sırrı yatmaktadır. Bu saf öz el-Cezerî’ye göre Allah’ın sıfatları vasıtasıyla çoğalır, yayılır. Zatı (özü) itibariyle bakıldığında O Hakk’tır, mümkün varlıklarda tecelli eden sıfatları açısından bakıldığında O halk/yaratılmış varlıklardır.

el-Cezerî’ye göre, Allah her varlıkta tecelli eder. Ancak, bir varlık ne kadar yüksek ve mükemmel olursa onun tecellisini o ölçüde yüksek derecede ve mükemmel biçimde yansıtır. Ona göre Allah maddede, bitkide, hayvanlarda ve insanda farklı şekillerde tecelli eder. Bu, onun düşüncesine göre aynı zamanda insanın yaratılış nedenidir. İnsanın dışındaki bütün varlıklar insanın hizmeti için yaratılır ve en son halka olarak insan, kendinden önceki tüm halkaları toplar ve dengeler. İnsan sadece biyolojik unsurlardan oluşmuş değildir. Allah insanoğlunu kendi suretinde yaratmıştır. Bunun anlamı ise, insan bütün ilahi isimlerin suretinde yaratılmıştır. İnsan, ilahi yönlerin veya yüzlerin sonsuz çeşitliliğini sergiler.

⁷⁰ Zivingî, age, I/64-65

El-Cezerî'nin vahdet-i vücud düşüncesinde *insan-ı kamil* kavramı önemli bir anlam içerir. O'na göre Allah'ın en yetkin ve mükemmel tezahürü insan-ı kamildir. Her insan buna layık değildir. el-Cezerî'nin insan-ı kamil olarak nitelendirdiği insan, bilinç düzeyi gelişmiş insandır. el-Cezerî, evreni ilahi isimlerin etkilerinin ve sıfatlarının özeti olarak nitelendirmektedir. İnsan dışındaki, her şeyle birlikte evren sadece mutlak gerçekliğin suretinde yaratılmıştır. Evren ve mutlak gerçeklik birbirinin aynasıdır. Bütün evren ve mutlak gerçeklik arasındaki fark ise, mutlak gerçekliğin zatı ile var olması ve evrene ihtiyacının bulunmamasıdır. Fakat, evrenin kendi zatında bir varlığı söz konusu değildir ve her an mutlak gerçekliğe muhtaç durumdadır. Bu sistem bu yönüyle materyalist panteizmden ayrılır.

Görüldüğü gibi el-Cezerî, insanı merkeze alan bir dünya görüşüne, İslam dininin prensiplerini ve bakış açısını çok iyi bir şekilde yoğurup, kendi tecrübesiyle anlamlandırmaya çalışmıştır. O, insan davranış ve eylemlerine son derece önem vermektedir. Daha önce değindiğimiz gibi el-Cezerî, yetkin insan ve biyolojik insan ayrımını yapmakta ve yetkin insanı bireysel, tarihi varoluşunu kendi imkan ve yetenekleri sayesinde anlamak, kökenine doğru, kendi içinde bir yolculuğa çıkmak suretiyle sürekli bir olgunlaşma ve Sûfîlerin deyimiyle, yolda olan insandır. Biyolojik insan ise, gerekçesi ve sebebi ne olursa olsun, yolun herhangi bir aşamasında takılıp kalmış insandır.

Anlaşıldığı üzere, el-Cezerî, insanın dışında, herhangi bir amaç, ilke, fikir ya da inançtan, hareket eden anlayışı kabul etmemektedir. O, kendisine kadar ulaşan –özellikle de Muhyiddin İbn Arabî'nin- vahdet-i vücud anlayışını şiir diliyle en güzel şekilde ifade etmiştir.

Molla Ahmet el-Cezerî gibi vahdet-i vücud sistemini hayat felsefei haline getiren mutasavvıflar varlığı ve olayları izah ederlerken daha çok Allah'ın tekvini iradesini ön plana çıkarmaktadırlar. Öyle olunca Cizreli üstadın da aralarında yer aldığı birçok sûfî dinlerde birlik sistemini benimsemişlerdir. Onların bu düşünceleri farklı din ve mezhep mensuplarına karşı derin bir hoş görü kültürünü doğurmuştur. Ancak bu konudaki söz ve düşüncelerinden bazıları eleştirilirken bazıları da ihtiyatla karşılanmıştır.